

A mai magyar nyelv szókészletének rétegei

Bevezető gondolatok

A szókincs, vagyis pontosabban egy nyelv szókincse nagyon általános fogalom: a magyar nyelv szókincse vagy szókészlete az összes magyar szót magába foglalja, amelyet a magyarul beszélők **potenciálisan** használhatnak. Ez rengeteg szó; hogy pontosan mennyi, azért nehéz megmondani, mert egyrészt sok szempontból tekinthetünk egy nyelvi formát a szókincsbe tartozó különálló elemnek (vagyis szótári szónak, lexémának), másrészt ez az elemsor folyamatosan változik. Ha az elavult, illetve a nagyon speciális használatú szavakat is idevesszük, milliós, ezek nélkül százezres nagyságrendről beszélhetünk. Mégis, hogyan csoportosíthatjuk ezt a töménytelen szót? Például származásuk alapján, egyfajta rétegződést megállapítva.

A tétel kifejtése

Belső keletkezés és bekerülés. A magyar szókészlet legnagyobb része **belső keletkezésű: szóképzéssel, szóösszetétellel, mozaikszó-alkotással** vagy más, **ritkább szóalkotásmódok** (például szórövidülés, szóvegyülés, ragszilárdulás, népetimológia vagy jelentéstapadás) révén. Vannak azonban szép számmal **idegen szavak** és **jövevényszavak** is a magyarban (ahogy minden más nyelvben is), amelyek nyelvünk, illetve a nép életében bekövetkező **változásokról** is vallanak. A magyar nyelv jövevényszavait vizsgálni olyan, mint megvizsgálni a magyarok más népekkel való kapcsolatának történetét.

Mielőtt továbblépünk az egyes szókincsrétegek számba vételére, vizsgáljuk meg e két kulcsfogalmat, amelyek egyszersemind folyamatot is jelölnek: idegen szó > jövevényszó. Amikor egy nyelv kapcsolatba kerül egy másikkal, bizonyos mértékű kulturális hatással mindig számolhatunk; jellemzően például szavak kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Kezdetben **idegen szóról** beszélünk, amely később **meghonosodik**, és idegen eredete feledésbe merülve **jövevényszóvá** válik, hangalakilag, szerkezetileg **idomul** a befogadó nyelvhez.

Alapszókészlet. A magyar szókészlet legalsó rétegét tehát legősibb szavaink összessége, az úgynevezett **alapszókészlet** alkotja. Ezek a szavak **rokonságnevekre** (*apa, anya*), **testrészekre** (*fej, kar*), **állatokra** (*ló, hal*), **növényekre** (*fa, fű, bokor*), **életjelenségekre** (*halál*), **természeti jelenségekre** (*nap, ég, szél*), **az ősi életmódra** (*nyíl, íj*) utalnak, de például idetartoznak névmásaink és számneveink is. Ezekre a szavakra mint a finnugor nyelvrokonság egyik bizonyítékára is tekintünk, amelyek jó része a magyarral rokon nyelvekben is megtalálható, természetesen több ezer éves változás eredményeként. **Iráni és bolgár-török jövevényszavak.** A magyar nyelv önálló életében a honfoglalás előtt kisebb részt az **iráni**, nagyobb részt a **bolgár-török** nyelv volt erős hatással (a bolgár ma a szláv nyelvek közé tartozik, miután átment egy hatalmas arányú nyelvváltáson). Az előbbire az *asszony*, a *híd* vagy a *vásár* szavaink utalnak, míg a bolgár-török jövevényszavak csoportjába a korabeli kultúráról sokoldalúan valló kifejezések tartoznak. Példaként az **állattartás** (*disznó, kecske, tyúk, túró*), a **földművelés** (*búza, gyümölcs, sarló*), az **állat- és növényvilág** (*gyom, kóró, bölény, turul, borz*), a **lakóhely** (*sátor, söpör, kapu*), az **öltözködés** (*gyűrű, bársony, tükör*), a **társadalmi élet** (*törvény, bér, gyász*), a **vallásosság** és a **szellemi élet** (*táltos, bájol, boszorkány, betű, idő, kor*), a **foglalkozások** (*ács, gyúr, szűcs*) és a **testi tulajdonságok** (*erő, tar, csipa*) egyes szavait említhetjük.

Szláv és latin jövevényszavak. Az iráni és a bolgár-török népekkel való érintkezés idején a magyar társadalomban nagyarányú életmódbeli változás is lezajlott: áttért a pásztorkodó nomád, majd a félnomád életre. A **honfoglalás utáni** végleges letelepedés pedig együtt járt a környező államalakulatok közé történő beilleszkedéssel. A feudalizmus első évszázadaiban, az államalapítás után a **szláv** és a **latin** hatás erősödött fel. Az e korból származó szláv jövevényszavak szintén az életmód egészét érintik: az **állami élettről** a király, a *megye*, a *pénz*; a **kereszténységről** és a **hét egyes napjairól** a *kereszt*, a *karácsony*, a *szent*, a *szerda*, a *csütörtök*, a *péntek*, a *szombat*; a **gazdálkodásról** pedig a *gabona*, a *széna*, a *bárány*, a *kakas*, a *macska* szavaink tanúskodnak. Az **állat- és növényvilág** kifejezőkészlete például a *medve*, *veréb*, a *moha*, a *gally*; a **mesterségeké** a *kovács*, a *pásztor*; a **családi életé** a *család*, az *unoka*, a *mostoha* szavakkal bővült. Szláv jövevényszavak még a **lakással** kapcsolatos *ablak*, *udvar*,

konyha; a **táplálkozáshoz** fűződő *ebéd, vacsora*; illetve az **öltözködéshez** kapcsolódó *ruha, nadrág, szoknya* szavaink. **Latin** jövevényszavaink között találunk az **egyházi élethez** (*templom, oltár, mise, pápa*), a **műveltséghez** (*iskola, tábla, professzor, lecke*), a **joghoz** (*porció, lajstrom, paktum*), az **orvosláshoz** (*kúra, pirula, patika*), a **lakhelyhez** (*porta, téglá, kamara, almárium*), a **növény- és állatvilághoz** (*akác, citrom, tigris, fülemüle*) kapcsolódó szavakat.

Német jövevényszavak. Szintén a honfoglalás idejétől fogva figyelhető meg, de máig tart a **német** nyelv hatása. A több mint ezer jövevényszó például az **udvari**, a **hadi életre** (*kastély, erkély, herceg, pisztoly, cél, ostrom*); a **városi életre** (*polgár, céh, borbély*); az **iparra** (*érc, kohó*); a **társas életre** (*szalon, tánc, pech*), az **öltözködésre** (*frakk, paróka, copf*); a **táplálkozásra** (*koszt, nokedli, zacc, párol*) utal.

Oszmán-török jövevényszavak. A korai bolgár-török érintkezést követően az oszmán-török terjeszkedés és a hódoltság idején kerültek be nyelvünkbe nagy számmal török szavak, ezek azonban nagyrészt kikoptak, elavultak. Ma is használjuk még azonban az **oszmán-török** eredetű *zseb, papucs; kávé, bogrács, tepsi; basa, korbács, dívány* szavakat.

Olasz, francia, angol jövevényszavak. Szintén kisebb jelentőségű **olasz** és a **francia** hatás; az előbbire a *füge, a mandula, a narancs, a forint, az opera*; az utóbbira a *lakat, a kilincs* és a *Lajos* szavak szolgálnak például.

Végül napjainkban rendkívül sokszínű nyelvi hatással találkozunk a magyar nyelv. Újabb latin hatásként értékelhetjük a **nemzetközi műveltségyszavak** (*agresszió, funkció, mutáció*) bekerülését a magyar nyelvbe; a *spagetti, a makaróni, a pizza, pizzéria* szavak az olaszból kerültek át nemrégiben, míg a legerősebb hatást ma egyértelműen az **angol** nyelv gyakorolja nyelvünkre (*shop, email, workshop, market*).

A tétel összegző leírása

Egy nyelv szókészletének elemeit tehát képtelenség felsorolni, a kategorizálás sem lehet teljeskörű, noha segíti a tájékozódást. Cikkünkben a magyarság más népekkel való érintkezésének nyomaival foglalkoztunk bővebben, és példákat láttunk írni, (bolgár- és oszmán-) török, szláv, latin, német, francia, olasz és angol jövevényszavakra, amelyek a belső keletkezésű szavak mellett a szókészlet kisebb részét képezik ugyan, mégis nagy számmal használjuk őket mindmáig.